

Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vypusk 19. P. 402-414 (In Ukrainian).

11. Naxlik Ye. (2007). *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel: Naukova monografiia: U 2 t.* [Panteleimon Kulish: Personality, writer, thinker: In 2 vols]. Kyiv. 526 s (In Ukrainian).

12. Piatachenko S. (2007). *Inoetnichni obrazy ta stereotypy yih spryiniattia v ukrainskomu folklori* [Non-ethnic images and stereotypes of their perception in Ukrainian folklore].

Materialy do ukrainskoi etnologii. Vypusk 6(X). P. 235-241 (In Ukrainian).

13. Honigsman YA.S., Naiman A.YA. (1992). *Evrei Ukrainy (Kratkiy ocherk istorii)* [Jews of Ukraine (A Brief History)]. CH. 1. K.: Poisk, 155 s. [In Russian].

14. Shkandrii M. (2004). *V obiimah imperii: Rosiiska i ukrainska literaturny novitnoi doby* [In the Embrace of the Empire: Russian and Ukrainian Literature of the New Age]. Kyiv. 496 s. (In Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.11>
УДК 316.722.019.477

Йосиф Зісельс

член Ініціативної групи «Першого грудня»

ORCID: 0000-0002-5960-0217
Email: josef.zissels@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЙНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні й практичні аспекти проблеми формування цивілізаційної ідентичності громадян України. На прикладі єврейської ідентичності автор висвітлює різні інтерпретації таких категорій, як «ідентичність», «ідентифікація», «цивілізаційна ідентичність». У статті розкривається сутність культурно-історичного підходу до проблеми ідентичності, аналізуються типи колективної ідентичності, розглядається конфесійний та етнічний виміри єврейської ідентичності. Автор аналізує різні моделі єврейської ідентичності, чинники формування цих моделей, а також динаміку змін єврейської ідентичності.

Дослідження стосується філософського розуміння феномена цивілізаційної ідентичності як нового виду ідентичності людини. Дослідження доводить, що в умовах переходу до цивілізації нового інформаційного характеру трансформуються не лише соціокультурна реальність, а й ключові властивості людської особистості. Автор розглядає складові, або «цеглинки» цивілізаційної ідентичності: ставлення до релігії, ставлення до праці, ставлення до держави і влади, ставлення до родини, ставлення до навколишнього середовища. Пропонується авторський аналіз структури української ідентичності. Конфлікт Майдану з Антимайданом розглядається через етнічну, конфесійну, мовну, територіальну, історичну, геополітичну, ціннісну проекції. Автор доводить, що цей конфлікт має міжцивілізаційний характер.

У статті розкривається сутність конфліктів, аргументується положення про конфлікт як атрибут соціального буття, простежується його вплив на процеси соціальних трансформацій. Аналізуються причини і умови виникнення міжцивілізаційного конфлікту на теренах України. У статті порівнюються дві моделі цивілізаційної ідентичності, які базуються або на європейській, або на євразійській системі цінностей. Аналізується цивілізаційний поступ України в контексті модернізації світу. Стаття не обмежується постановкою проблеми, вона пропонує конкретний спосіб мінімізації негативних наслідків сучасної кризи з урахуванням змінених соціальних реалій, що може стати одним із інструментів відродження основних європейських цінностей в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: конфлікт, ідентичність, єврейська ідентичність, етнічність, конфесійність, цивілізаційна ідентичність, європейські та євразійські цінності, Україна.

Josef Zissels

member of the Initiative Group «First December»

THE QUESTION OF CIVILIZATION IDENTITY OF UKRAINIAN CITIZENS

Abstract. The article deals with the theoretical and practical aspects of the problem of forming of the civilizational identity of Ukrainian citizens. On the example of Jewish identity, the author sheds light on different interpretations of such categories as "identity", "identification", "civilizational identity". The article reveals the essence of the cultural-historical approach to the problem of identity, analyzes the types of collective identity, examines the

confessional and ethnic dimensions of Jewish identity. The author analyzes different models of Jewish identity, the factors influencing the formation of these models, as well as the dynamics of changes of Jewish identity.

The study deals with the philosophical understanding of the phenomenon of civilization identity as a new kind of human identity. The research proves that in the context of transition to a civilization of a new informational nature, not only the socio-cultural reality, but also the key properties of the human personality are transformed. The author considers the components or "bricks" of civilizational identity: attitude to religion, attitude to work, attitude to a state and power, attitude to family, attitude to the environment. The author analyzes the structure of Ukrainian identity. The Maidan conflict with Antimaidan is viewed through ethnic, denominational, linguistic, territorial, historical, geopolitical and value projections. The author argues that this conflict has an inter-civilizational nature.

The article reveals the essence of conflicts, argues the position of conflict as an attribute of social being, traces its impact on the processes of social transformation. The causes and conditions of inter-civilizational conflict in the territory of Ukraine are analyzed. The paper compares two models of civilizational identity based on either European or Eurasian value system. The civilizational progress of Ukraine in the context of world modernization is analyzed. The article is not limited by the statement of the problem, it suggests a specific way to minimize the negative consequences of the modern crisis taking into account the changed social realities, can become one of the tools for the revival of the main European values in modern Ukrainian society.

Keywords: *conflict, identity, Jewish identity, ethnicity, denomination, civilizational identity, European and Eurasian values, Ukraine.*

Постановка проблеми. У громадському дискурсі останніх десятиріч дедалі частіше використовується термінологія, яка ще у 30–40-х рр. ХХ ст. була маловідома й рідковживана. Це терміни «ідентифікація», «ідентичність», «самоідентифікація», дещо осібно стоять поняття «ментальність» і «менталітет». У першій частині статті на прикладі «єврейської ідентичності» буде висвітлено передусім авторське розуміння і ставлення до цих категорій, враховуючи дослідження колеги з незалежного єврейського руху, професора Державної єврейської академії ім. Маймоніда (Москва) Михайла Членова [7; 8; 9; 10; 11; 13]. У другій частині статті йтиметься про гіпотетичну конструкцію феномена «цивілізаційної ідентичності», що виникла й була обговорена у 2004–2006 рр. автором та колом його колег і друзів.

Аналіз наукових публікацій. В останні десятиліття відбуваються численні конференції, семінари, симпозіуми, на яких не просто вживається зазначена термінологія, – вона міститься у назвах цих форумів, позначаючи їхню мету і сутність. У цих обговореннях беруть участь філософи, соціологи, історики, антропологи, психологи (як диференціальні, так і соціальні), етнографи та ін. [1; 4; 12; 14; 15]. Особливо цінними для досліджуваної проблеми є праці Б. Вінера, Ц. Гітельмана, А. Мілітарьова, О. Носенко-Штейн, Д. Писаревської, В. Собкіна, В. Ханіна, В. Червякова, М. Членова, В. Шапіро, Н. Юхнєвої та ін. [1; 4; 5; 6; 10; 11].

У 2006 році Конгрес національних громад України провів у Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України Круглий стіл на тему «цивілізаційної ідентичності». До участі у ньому були запрошені провідні вчені різних галузей науки, зокрема філософ Сергій Кримський (1930–2010). Було запропоновано досить умовний термін – «цивілізаційна ідентичність», або «макрорегіональна ідентичність», щоб спробувати якимось позначити це явище. На жаль, виявилось, що запрошені нами вчені не були готові працювати в міждисциплінарному, незручному для них, просторі. Попри те, що кожен із них був чудовим фахівцем у

своїх галузях, але, торкаючись теми Круглого столу, вони все одно «з'їжджали» у свою сферу, в межах якої міркували цілком впевнено і професійно. І це лише підкреслювало складність порушеного питання.

Приклад проблем з єврейською ідентичністю. В єврейському середовищі ця тема пролунала, можливо, дещо раніше. На думку Михайла Членова, який давно працює в цій галузі, причина такої уваги до цієї теми полягає в ідентифікаційній кризі, яку переживає єврейство упродовж останніх двох століть, особливо останніми десятиліттями [9; 10; 13]. Ця криза має відображення в існуванні безлічі різних моделей єврейської ідентифікації в сучасному світі, які не зводяться лише до підваріантів єдиного цілого. Автору статті не відомі інші національні системи, які оперують поняттями ідентичності і також зіштовхуються з кризою ідентичності, з безліччю різних моделей ідентичності, котрі змушують їх постійно до цієї теми повертатися і працювати в ній. На перший погляд, тема ідентичності досить абстрактна і далека від наших нагальних проблем, але автор глибоко переконаний, що це не так. Сам характер майбутнього суспільного устрою в Україні залежить від того, як ми, громадяни, і, відповідно, політики, розуміємо колективну ідентичність. Поки що розробки різних моделей майбутнього нашої країни абсолютно не корелюють з тими ідентифікаційними особливостями, які притаманні Україні загалом і різним групам, які становлять народ України, зокрема. Успішне стратегічне планування майбутнього держави неможливе без розуміння, що таке ідентичність. Навіть для вирішення таких приватних питань, як адаптація репатріантів. За останні 30 років до України повернулося чимало етнічних українців і не тільки українців, – ті, хто свого часу народився тут і емігрував, залишивши могили предків. Не розуміючи відмінностей в ідентичності українського суспільства і груп, які повертаються з тої чи іншої країни, ми не в змозі побудувати адаптаційний механізм для цих людей та забезпечити їхню комфортну абсорбцію. Україна

має свою діаспору, і модель взаємодії з групами, що проживають на різних континентах, буде адекватною, коли ми зрозуміємо ідентифікаційну відмінність нашої країни від діаспори, про яку йдеться. Якщо вчені не сформулюють і не нададуть державним органам, що займаються прийняттям і адаптацією мігрантів та біженців, правильну ідентифікаційну модель цих груп, то процес їхньої адаптації буде невдалим. І ми зіткнемося з проблемами, очевидними для багатьох країн, де не враховували такий важливий фактор, як ідентичність, – аж до крайніх проявів, як-от бунтів, підпалу машин, биття вітрин, пограбувань і т. ін.

Трохи історії. Що, власне, спонукало автора зацікавитися цією темою? На початку 70-х років ХХ ст. вийшла друком величезна (червоного кольору) книга під назвою «Коротка радянська енциклопедія» (далі – КРЕ). Наприкінці цього видання було подано безліч різних статистичних таблиць. Через обмежену на той час кількість довідкових матеріалів, ми, звичайно, схопилися за цю книгу і почали дивитися, що, власне, говорить статистика, зокрема, з національного питання. КРЕ містила демографічні дані по всьому світу. На наш подив, виявилось, що немає євреїв «взагалі», а є «євреї Радянського Союзу і країн народної демократії» – така ось національність. Є «євреї Ізраїлю» – друга національність. Є «євреї США і Західної Європи» – третя національність. Пам'ятаю, скільки іронії та сарказму ми виливали на укладачів цих таблиць, не підозрюючи, що насправді за цією ідеологізованою статистикою мимоволі криються дуже важливі ідентифікаційні відмінності. Тоді для нас це було смішно.

Пам'ятаю чудову історію, яка сталася в одному з мордовських таборів, де тоді вже сиділа група українських дисидентів національно-демократичного спрямування. Одного разу зоною суворого режиму поширилася чутка про те, що невдовзі прибуде група євреїв, які намагалися захопити літак, щоб вилетіти в Ізраїль. Був 1971 рік. В українському середовищі на той час створився певний стереотип єврейства. Тому першою реакцією українців було: цього не може бути, тому що не може бути ніколи. Євреї, в їхньому розумінні: тихі, сумирні, боязливі – раптом зважуються на захоплення літака, тим самим, кидаючи виклик советському режимові?! І ось, як мені оповідав один очевидець, ці євреї з вишитими на тюремних шапочках шестикінченими зірками, приходять з молитовниками в руках у зону. Присутність цієї групи починає ламати стереотип українців щодо євреїв, формуючи новий тип уявлень. Що це, якщо не ідентифікування?

Мій власний табірний досвід також підказує дещо в цьому плані. У 1985 р. я потрапив у величезну, на 12 тисяч осіб, уральську зону в Нижньому Тагілі. Коли починається знайомство з оточенням, зазвичай запитують: «Хто ти, що ти?». Головною рисою ідентифікувальною рисою в зоні було те, що я – політичний. Єврейство було не настільки суттєве, адже кримінальне середовище

досить інтернаціональне. Але, коли дізналися, що я єврей, недовірливо подивилися і сказали: «Ні, ми знаємо, що в тому-то загоні є єврей, і в цьому є єврей – ось вони (справжні) євреї». Я, звичайно, пішов знайомитися, що досить непросто в табірних умовах, оскільки переходи між загонами і між бараками заборонені. Зустрівшись із цими людьми, я переконався, що вони не євреї. Чому їх вважали євреями, складно сказати. У мене є кілька гіпотез щодо цього, і час від часу я подумки повертаюся до тієї ситуації. Вони не були «козлами відпущення», це точно. Припускаю, що досить великий етнос потребує певного стороннього вкраплення в собі. Можливо, для відображення, можливо, для певних змін, але він обов'язково його потребує. Цих «євреїв» просто призначили, тому що у великому російському суспільстві деінде зустрічаються євреї, і такий значний соціум, як «зона», імовірно, потребує відтворення знайомої «ідентифікаційної моделі».

Інший випадок: під час давньої подорожі Кавказом мене і мого товариша якось запитали: «Хто ви?». Ми відповіли, що євреї. На що місцеві заперечили, мовляв, не вигадуйте байок, ми знаємо, хто такі євреї. І я, ще не підозрюючи про існування гірських євреїв, був неабияк здивований. Але виявилось, що ці люди уявляли собі євреїв зовсім інакше. Вони говорили про євреїв, з якими зустрічалися на Кавказі, і ці гірські євреї посідають цілком визначену етносоціальну нішу, не таку, як євреї в східноєвропейському регіоні.

У 1989 р. у Москві було проведено перший з'їзд єврейських організацій Советського Союзу, в ході якого було реалізоване і перше соціологічне дослідження. Релігійність респондентів виявилася дуже низькою, менш як 10%, причому, серед учасників з'їзду, а не «рядових» євреїв. До того ж виявилось, що чверть релігійних учасників – це християни (православні). Для нас це був досить дивний результат, тому що ми тоді вже дещо знали про світове єврейство і розуміли, що це якийсь абсурд. А проте, цей абсурд був адекватний ситуації, в якій проводилося дослідження, оскільки в Росії зовсім не дивно, що єврей і православний поєднуються в одній людині, єврей може бути православним (вихрестом). На Заході це цілком неможливо: там єврей сповідує юдаїзм і аж ніяк не може бути православним, а православний, відповідно, аж ніяк не може бути євреєм. А отже, ці відмінності в ідентифікаційних механізмах Заходу і Сходу пропонують нам теми для роздумів.

Наведу ще приклади із праць Михайла Членова [7; 13]. Останніми десятиліттями Австралія прийняла три великі хвилі єврейських емігрантів. І місцеві євреї, визначаючи прибулих одноплемінників, говорили: «Одна група начебто нічого, нормальні євреї, але дві інші – ми абсолютно не розуміємо, чим вони живуть-дихають й, загалом, чому вважають себе євреями» [2]. «Нормальними» виявилися євреї з Південної Африки, оскільки їхня ідентичність була близька до ідентичності австралійських євреїв. Друга

група – це іммігранти з СРСР, яких взагалі не вважали євреями, тому що вони не розуміли нічого ні в релігії, ні в історії, і єдиним ідентифікаційним фактором для них був советський державний антисемітизм. Але найдивовижніша третя хвиля – це ізраїльтяни, яких «аборигени» не сприймали як євреїв. Це була для них зовсім інша етнокультурна, етнорелігійна група, яку вони не могли прийняти як рівну та ідентичну собі. І це досить дивна обставина теж підштовхує до певних міркувань. Спадає на думку характерний бельгійський анекдот: із Брюсселя злітає пасажирський літак, на борту якого опиняються терористи, під дулами автоматів вони змушують пасажирів поділитися на дві групи: «Фламандці – ліворуч, валлони – праворуч». Коли всі вже розточилися, залишаються два євреї десь наприкінці салону, один з яких несміливо підіймає руку і запитує: «А нам, бельгійцям, куди?».

Типи ідентичності. Кожен із нас, приміряючи на себе те, що називається ідентичністю, може назвати незліченну кількість різних ідентифікаційних моделей: стать; сексуальна орієнтація; расова приналежність. Далі материковий принцип: європеєць або австралієць, африканець або американець у широкому сенсі слова, тобто житель Північної або Південної Америки. Національно-державний тип ідентичності: громадянин певної держави, представник певної етнопонаціональної спільноти. Субетнічний принцип: приміром, є кілька етнографічних груп українців – бойки, лемки, гуцули тощо. Про русинів тут не йдеться, тому що як буковинець знаю, що русинами, або рутенами, до Першої світової війни називали українців, які проживали на території Австро-Угорщини. Територіально-громадська ідентифікація: важливо, жителем якого міста є людина. Релігійна ідентифікація, конфесійна і більш складне дроблення цих моделей. Є зовсім інші критерії ідентифікації, наприклад, професійна. Ти ідентифікуєш себе з певною спільнотою, і тебе також ідентифікують за професійною ознакою. Ідентифікація за різними інтересами: філателіст, нумізмат і т. ін. За субкультурними ознаками: скінхеди, вболівальники, патріоти, для яких важливою є не лише їхня ідеологічна ідентичність, а й форма одягу, музика, яку вони слухають тощо. Це утворює цілий набір ідентифікувальних ознак. Дуже важливий рівень – сімейно-родовий. І так можна продовжувати до нескінченності.

М. Членов зазначав, що термін “ідентифікація” в контексті російськомовного вживання є порівняно новим і замінює поширений в радянські часи у суспільних науках термін “самосвідомість” [9; 11]. У цьому разі враховуються такі специфічні форми, як національно-етнічна і конфесійна самосвідомість. Свідомо обмежимося поділом на національно-етнічну і конфесійну самосвідомість, оскільки є ще чимало менш значущих чинників, які також можна включити до системи ідентичностей. М. Членов підкреслює, що під ідентифікацією, так само як і під самосвідомістю, ми розуміємо комплекс ознак, за якими індивід, або

група індивідів, відносить себе чи відноситься іншими до якоїсь спільноти [9; 11].

Ідентичність: конфесійне та етнічне. Говорячи про єврейську ідентичність, підкреслю, що в основі відмінностей між певними моделями лежить різне розуміння і різне ставлення до етнічного і конфесійного компонентів, які становлять сутність єврейства. Інакше кажучи, євреї в різних країнах і в різні епохи мають на увазі різні речі, коли говорять про своє єврейство. Це значно залежить від того, чи сприймають вони себе релігійною або національною спільнотою і якою мірою. При цьому важливо, наскільки по-різному євреї розуміють і оцінюють один і той самий компонент єврейської спадщини. Він може по-різному інтерпретуватися в різних соціокультурних групах, які утворюють сучасний єврейський народ. Советський розподіл євреїв різних країн на окремі національності, – про який мова йшла на початку статті, – отримує своє несподіване підтвердження в соціологічних дослідженнях. Американські соціологи Лібман і Коен під час багаторічних досліджень порівняння єврейської ідентичності у розумінні американських євреїв та ізраїльтян дійшли такого висновку: «Американське і ізраїльське розуміння єврейства різне, відрізняється одне від одного. Кожна з цих двох культур реінтерпретували у свій спосіб спільну для них обох єврейську традицію, що передувала сучасній добі. Розбіжність цих реінтерпретацій настільки значна, що є підстави говорити про виникнення двох різних моделей юдаїзму» [13]. Ця цитата нагадує історію про те, як австралійські євреї не сприйняли ізраїльтян як єврейську групу. Все це викликає низку питань: «Чи існує мегамодель, в яку вкладаються ці різні варіанти?», «Чи існує взагалі сьогодні таке поняття як юдаїзм, і чи можна його схарактеризувати певною сукупністю ознак?», і, зрештою: «Скільки загалом моделей юдаїзму існує в сучасному світі – дві, як було сказано, чи значно більше?».

Виклад основного матеріалу. Моделі єврейської ідентичності. Професор М. Членов наводить три моделі юдаїзму, або три типи єврейської ідентичності: 1) національна ідентичність ізраїльтян; 2) релігійна громадська ідентичність західної діаспори (зокрема, Західна Європа, США, Канада, якоюсь мірою, Південна Америка і Австралія – всі вони відповідають цій моделі часом із досить значними варіаціями); 3) східноєвропейська етнічна ідентичність (зокрема, притаманна советським або постсоветським євреям). На думку М. Членова, ізраїльська модель ідентичності відрізняється тим, що в ізраїльтян досить складна система національних маркерів – своєрідних символів, на яких ґрунтується їхня національна самосвідомість. «Передусім це – іврит та івритомовна культура; це – складна і суперечлива комбінація Сходу і Заходу, це – незвичне для діаспорного єврея відчуття себе більшістю, а не меншістю, як завжди було в єврейській цивілізації; це – домінантне становище ортодоксальної синагоги у сфері, яка стосується

цивільного статусу особи; та інші особливості, які пересічному єврею Східної Європи і Советського Союзу були невластиві та незрозумілі» [11]. Але водночас у низці азіатських країн збереглися невеликі групи євреїв, які не вписуються в жодну із цих моделей і, власне, ця середньовічна модель, яка є особною і являє собою, радше, ту прамодель, що існувала упродовж багатьох століть до розгалуження її на сучасні субмоделі.

Коли ми говоримо про набір ознак, передбачається, що існують певні «цеглинки», з яких складається будівля національної ідентичності. Які ж «цеглинки» складають систему єврейської ідентичності? По-перше, це єврейська традиція, зокрема релігійна. Вона, своєю чергою, розгалужується на ашкеназьку і сефардську, ашкеназька розгалужується на літвакську і хасидську, потім виникають реформістські та консервативні моделі. По-друге, – сучасне сіоністське сприйняття, орієнтоване на Ізраїль – це вагома ідентифікаційна ознака. Голокост і його осмислення в сучасній єврейській культурі, антисемітизм, який, на мій погляд, у советських євреїв був основною ідентифікаційною рисою. І, звичайно, такі етнокультурні ознаки, як мова, література, мистецтво тощо. Наявність цих «цеглинок» у різних моделях єврейської ідентичності свідчить про можливість існування мегамоделі єврейської ідентичності, але у цьому разі важливо не те, якими є самі «цеглинки», а те, які «архітектурні споруди» можна з них звести. Адже з одних і тих самих цеглин можна побудувати цех або храм, школу або бункер, з якого можна за допомогою зброї вбивати людей.

Прамодель єврейської ідентичності. Сучасним формам єврейської ідентичності передувала деяка умовна форма традиційної ідентифікації, якій американський лінгвіст минулого століття Макс Вайнрайх дав дуже вдале визначення: «Дерех а-ШАС» (скорочено – ДАШ), що означає у перекладі з іврити – «шлях Талмуду» [2]. Ця модель існувала в середньовічному феодальному суспільстві – як Європи, так і Близького Сходу, – заснованому на так званому корпоративному правовому устрої. У такому випадку вагомим було те, хто був суб'єктом права цієї історичної доби. Сьогодні ми звикли, що суб'єктом права є сама людина, тому складно уявити, що колись було інакше, і суб'єктом права була певна корпорація. Середньовічне (або так зване феодальне) суспільство існувало саме як суспільство корпоративне, де права індивіда визначалися його приналежністю до корпорації (тобто замкненого соціального угруповання), а не його власним громадянським статусом. Перехід від однієї корпорації до іншої був вкрай ускладненим, якщо взагалі можливим. Традиційне єврейство являло собою приклад класичної середньовічної корпорації, відокремленої від інших соціальних груп глухою стіною правової відособленості. Євреєм був той, хто належав до певної корпорації. Якщо він приймав іншу релігію, то вибував із єврейської громади і його більше не вважали євреєм. Єдиний інакший спосіб

вийти з єврейської корпорації вів його до криміналізованого, нижчого суспільного прошарку, що перебував поза правовим простором. Загалом, вихід із корпорації означав або маргіналізацію (тобто духовну смерть), або смерть фізичну, оскільки вижити в середньовічному суспільстві за межами корпорації, принаймні, єврею, було майже неможливо.

З чого ж складалася модель «Дерех а-ШАС»? Насамперед це відособленість, відокремленість. У івриті є навіть спеціальний термін – «леавділ» – «відокремлювати», який добре пояснює цю модель. Це і звід релігійних законів – Галаха, які діяли всередині певної корпорації. Цьому єврейському законодавству, яке збереглося досі, підпорядковувалися всі члени корпорації. Перед зовнішніми силами корпорація виступала як єдиний соціальний механізм, у якому не «працювали» правила і закони, що діяли поза нею. Є певні характеристики, вкрай важливі для цієї моделі: галут, геула і Машиах. Термін «галут» вкрай складний для перекладу. Можна сказати, що це діаспора, але це і якийсь ірраціональний стан, що характеризує діалог кожного єврея з Богом. Вигнання – галут – означало покарання, і саме в понятті «покарання» акцентувався зміст Галуту. У понятті «діаспора» немає такого акцентування. Звичайно, покарання має супроводжуватися очікуванням звільнення. Геула – це звільнення з галута (вигнання). Воно було пов'язане з приходом рятівника, Машиаха, або, в християнському розумінні, Месії. Ці три характеристики є важливими для розуміння моделі «Дерех а-ШАС», вони є її складовими «цеглинками».

Ще один вагомий фактор – віктимність. У єврейському середньовічному середовищі звичним було самовідчуття вічної жертви. Цей стан передавався з покоління в покоління, і життя в галуті, і неможливість повернення до Землі Ізраїля пояснювалося жертвою народу за гріхи. Комплекс віктимності знайомий і іншим народам, на жаль, останнім часом і в Україні, на тлі не досить грамотного висвітлення трагедії Голодомору, частина суспільства також набуває ознак цього комплексу. Це досить небезпечний симптом. Наприклад, в ізраїльтян цього відчуття немає, вони будували свою державу на протиставленні галуту, відкинувши феномен віктимності. Ізраїльтяни не вважають себе жертвою, хоча Голокост присутній і в їхній ідентичності. Україні як державі, що виникла в новітній час, важливо засвоїти досвід інших держав, проголошених у XX ст., та не повторювати їхніх помилок.

Цікавою ознакою середньовічного єврейства є диглосія – співіснування двох мов: метамови, святої мови – іврити, яка використовується, передусім, для писемності, для молитви і вживається в усній формі лише під час літургії; і єврейської мови для повсякденного спілкування. До речі, єврейських мов відомо чимало. Це не лише їдиш, поширений в Україні та Східній Європі, це: ладіно – мова, якою

говорили іспанські євреї та сефардська гілка єврейства; фарсі – якою говорять гірські євреї, а також таджицькі та узбецькі, тобто бухарська єврейська група, тощо.

Динаміка змін єврейської ідентичності. Модель “дереж а-ШАС” проіснувала рівно стільки, скільки зберігався середньовічний корпоративний устрій суспільства, що породив її. Колапс феодального суспільства неминуче призвів і до загасання єврейської самосвідомості на кшталт ДАШ, хоча воно не зникло миттєво. Перший удар був нанесений йому в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли традиційне феодальне єврейство стало жертвою загальноєвропейських революційних змін. У інших місцях ця модель збереглася, допоки там існували норми, що визначали правове і політичне становище євреїв як групи. Ідеться, зокрема, про східні єврейські громади на території колишнього СРСР. Спільноти, в які вони були до недавнього часу інкорпоровані, – Дагестан, Кабарда, Чечня, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан, попри вплив советської влади, зберігали низку архаїчних ознак. Щодо них, положення іновірних єврейських неашкеназьких груп мало, принаймні на побутовому рівні, регулюватися місцевим правом (адатом). Утім, у Советському Союзі і, звичайно, в царській Росії, державна антисемітська політика неминуче призводила в ашкеназькому середовищі до консервації елементів архаїчної ідентифікаційної моделі ДАШ. Можливо, ця система доживає останні дні в Ірані та у приречених на зникнення громадах арабських країн: Тунісі, Ємені, Сирії. Така модель приречена через те, що її існування залежить від характеру соціальної організації суспільства, а не від внутрішніх єврейських характеристик [2].

Наведені приклади свідчать, що, в кінцевому підсумку, єврейське розуміння юдаїзму і місця, яке посідали євреї в неєврейському суспільстві детерміновані загальною ідентифікаційною моделлю цього суспільства більше, ніж внутрішнім єврейським імперативом. Попри значні відмінності між варіантами моделі ДАШ, вона була досить несуперечливою та інтегральною в тому сенсі, що органічно охоплювала як конфесійні, так і етнічні характеристики єврейських громад. У середині цієї моделі не виникало питання, що таке єврейство. Це вагома частина розуміння ідентичності. На прикладі єврейської ідентичності та її переходу від моделі ДАШ до ідентичностей, які почали розвиватися в XIX та упродовж XX ст., важливо розуміти, що ці моделі формуються, передусім, завдяки навколишньому соціальному середовищу, а не лише завдяки внутрішнім єврейським характеристикам. А отже, ми можемо говорити про певний зміст і форму, де зміст досить стабільний та інваріантний, «цеглинки» залишаються майже незмінними (можливо, змінюється співвідношення пропорції між ними всередині ідентифікаційної моделі), але значним чином змінюється форма. І ця форма залежить насамперед від соціального устрою суспільства, в

якому живе певна невелика група іншої національності та релігії.

Наприкінці XVIII ст. починається злам соціального устрою Європи, ознаменований Французькою революцією. Соціальна структура суспільства зазнає змін, і тогочасне єврейство також змінюється. Модель ДАШ розгалужується на цілу низку моделей, які ми спостерігаємо сьогодні в різних країнах. Нижче наведена шкала, яку використовує М. Членов: ліворуч – релігійний чинник, конфесійність; праворуч – етнонаціональний чинник, етнічність (Див. *Таблицю 1*).

Таблиця 1

Типи єврейської ідентичності після розпаду ДАШ

Конфесійність			етнічність		
1	2	3	4	5	6

Позначки:

1. Модель західноєвропейської Гаскали початку – середини XIX ст.
2. Модель сучасної західної діаспори.
3. ДАШ.
4. Сучасна ізраїльська модель.
5. Модель «лімітрофних» держав міжвоєнного періоду.
6. Советська модель.

Насправді, чисто конфесійна або чисто етнічна моделі майже не зустрічаються. Зазвичай, це деяка пропорція між конфесійними та етнічними ознаками всередині ідентифікаційної моделі. Перша точка – це крайня конфесійна модель, модель західноєвропейської Гаскали – єврейського Просвітництва. Друга – модель сучасної західної діаспори, що містить у собі більше етнічних елементів і здобула своє ideale завершення у США. Третя – органічна модель Середньовіччя (ДАШ), в якій були пов'язані етнічні та конфесійні компоненти, – міститься в середині. Четверта – ізраїльська модель ідентичності. П'ята – модель так званих лімітрофних держав міжвоєнного періоду: Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Угорщини, Чехословаччини, Румунії. І советська, чисто етнічна модель – міститься на правому краю шкали. Тому, кажучи про єврейство з одноплеменниками на Заході і вживаючи терміни “етнос”, “нація”, “релігія”, ми розуміємо під ними часом зовсім різні речі.

Як виникла перша модель? Тут варто згадати про дискусію після Великої французької революції в Національних зборах на тему: «Хто такі євреї? Нація або релігійна конфесія?». У моделі ДАШ, яка органічно поєднувала етнічні та релігійні чинники, питання загалом так не ставилося. Вперше воно пролунало на межі XVIII–XIX ст., коли його почали ставити собі і євреї, і оточуючі їх народи. У цей період трансформується поняття “національність”, воно перестає бути етнічно навантаженим і стає державотворчим. До речі, в Нідерландах ще в Середні віки “нація” означала щось на кшталт земляцтва, втім, навіть не етнічного [2]. Варто навести цитату, яка пролунала в Національних зборах – вона є характерною для розуміння того, як сьогодні сприймається єврейство в Західній Європі. Граф Станіслав Клермон-Тоннер, аргументуючи

захист євреїв послався на те, що «вони не являють собою націю і тому повинні користуватися правами французьких громадян, як і всі інші громадяни країни. Євреям як нації, – заявив він, – слід відмовляти у всьому, але євреям як людям слід усе надавати. Необхідно, щоб вони були громадянами. Кажуть, ніби вони самі не воліють бути громадянами, нехай вони скажуть це і їх виженуть, бо не може бути нації всередині нації» [2]. У цьому висловлюванні полягає вся суть західного підходу до поняття нації. Клермон-Тоннер, звичайно, усвідомлював те, що євреї не тотожні етнічним французам, більш того, він взагалі мав на увазі переважно євреїв Ельзасу і Лотарингії, які вважалися у Франції чужинцями, як, втім, і німецькомовне селянство цих провінцій. Але це не важливо, тому що для суспільної свідомості епохи Великої французької революції «нація» була цивільним і політичним, а не етнічним поняттям. Французьку націю становлять громадяни, а не люди, які культурно або релігійно відносять себе до французької спільності. Цікаво, що минуло 200 років, а висловлювання графа Клермон-Тоннер досі актуальне, тому сьогодні модель західної єврейської ідентичності (друга в нашому переліку) саме така. Усередині різних національних держав євреї ідентифікуються як релігійна група. Колись це звучало як «французи Мойсеєвого закону» або «німці Мойсеєвого закону». Що євреї являють собою етнічно – це їх особиста справа, але ставлення держави і суспільства до них уже не як до корпорації, а як до частини французької нації, але іншої релігійної ідентичності. Це дуже важливий феномен, що виник у Західній Європі, але поширився на весь західний світ: США, Канаду, частково Південну Америку та Австралію, але не на Схід. Чому не на Схід – окрема розмова. По-перше, доба Просвітництва, або Гаскала, настала на Сході значно пізніше. Ідеться про територію, на той час підконтрольну Австро-Угорській, Російській та Оттоманській імперіям. Гаскала стикається тут із зовсім іншими зразками ідентичності, оскільки в імперії мала значення національність. Імперія об'єднувала різні етноси, і віросповідання було не настільки суттєве, до того ж у «євразійській цивілізації» питання релігійності ніколи не було так акцентовано, як на Заході. Четверта модель – це ізраїльське суспільство, в якому присутні вже нові етнічні компоненти – іврит, івритомовна література й культура, а також релігійні елементи, що сприймаються по-новому. Дві традиції – ашкеназька і сефардська – намагаються об'єднатися в ізраїльському контексті, і це поки не зовсім вдається. Існують різні синагоги, є двоє головних рабинів – сефардський та ашкеназький, і ця ситуація, породжена Середньовіччям, досі не подолана. Представники п'ятої моделі – євреї Східної Європи. Це, передусім, етнокультурна спільнота, яка відрізняється певним релігійним компонентом, що не має, щоправда, такого навантаження, як на Заході. Нарешті, шоста модель – це модель союська, заснована на суто етнічній ознаці, де роль релігії

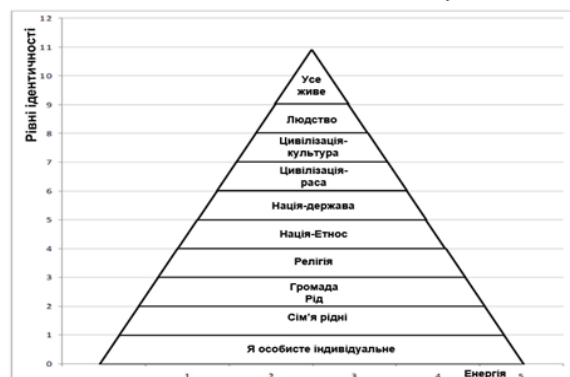
була зведена союською владою до нуля. У євразійському просторі релігія ніколи не мала рівні права з державою, на відміну від Заходу, завжди підпорядковувалася їй. Наприклад, у Російській імперії релігія після XVII ст. уже не відігравала самостійної та незалежної ролі. Роль релігії в суспільстві можна ілюструвати відомим усім нам з дитинства романом Олександра Дюма «Три мушкетери». Я маю на увазі суперництво короля і кардинала як відображення рівності сил в соціумі – це важливий момент. В одній країні упродовж століть громадяни звикають до того, що в суспільстві є, як мінімум, дві рівні сили. А в іншій державі – діє лише одна сила, їй підпорядковано ВСЕ. Згодом у цих країнах утворюються різні ідентичності. Одна справа, коли можна звернутися до однієї сили щодо захисту від другої, інша, – коли взагалі нема до кого звернутися й існує лише одна сила, що бере на себе всю відповідальність за життя людини – від складних філософських питань до побуту й сімейного життя, як це було за союських часів.

У Таблиці 2 ілюструється спроба автора розподілити енергетику, яка ховається за так званім інстинктом самозбереження (життя), – енергію, що дозволяє людині прожити життя, захищаючись від викликів навколишнього середовища. У процесі соціалізації індивідуума і залучення його до нових соціальних структур, ця енергетика розгалужується, трансформуючись у нові форми, що дають змогу захистити від викликів уже не лише саму людину, а й інші соціальні групи на будь-якому рівні суспільства. Нижній рівень, якому притаманна максимальна енергетика, – це рівень особистий, оскільки людина захищає, передусім, саму себе, потім родину і близьких, далі – громаду, релігію, націю чи етнос, державу, цивілізацію та расу. У давньоіндійській книзі «Веди» наведена формула, яка символізує чітку соціально-енергетичну ієрархію цінностей: «Заради родини – пожертвуй собою, заради роду – пожертвуй родиною, заради громади – пожертвуй родом...».

Таблиця 2

Енергетика ідентичності

Ідентичність: соціалізація та енергетика

Ми знаємо, як люди інколи жертвують собою заради вищих цінностей, заради свого роду, нації, держави тощо. Автор навів цю модель, щоб

позначити цивілізаційний рівень. Ідея цивілізаційної ідентичності виникла у нас під час обговорення подій 2004–2005 рр. в Україні. Я маю на увазі вибори, і певну межу, що поділила Україну на різні електоральні масиви, коли виникла небезпека розколу на дві держави. Ми тоді під час обговорення подій ввели термін «цивілізаційної ідентичності». Україна, з огляду на її територіальний устрій та історичний шлях, ще із Середньовіччя виявилася в полі дії двох потужних центрів (типів) ідентичності, один з яких назвемо умовно «європейський», другий – «євразійський». Як і будь-яким іншим ідентичностям, їм притаманна певна сукупність ознак, і важливо їх позначити, щоб розуміти, а чим, власне, відрізняється європейська ідентичність від євразійської? Чому зіткнення між цими двома типами ідентичності призвело до небезпеки розколу країни, якого ми так побоювалися ще наприкінці 2004 року? Ми говоримо про енергетику, про те, як людина, родина, рід, народ захищають себе, свою ідеологію, національну і релігійну, індивідуальну і колективну самосвідомість. І ця сила опору (енергетика опору) проілюстрована в історії безліччю прикладів, коли народ захищав себе від спроб нав'язати йому інший тип ідентичності, національної або релігійної. З єврейської історії є достопамятним повстання Маккавеїв, яке спалахнуло лише через спроби нав'язати народу іншу форму релігійної ідентичності.

«Цеглини» цивілізаційної ідентичності. З яких «цеглинок» складається цивілізаційна ідентичність? Передусім, хочу звернути увагу на такий значущий фактор, як *ставлення до релігії*. На мій погляд, на Заході і на Сході існує принципово різне ставлення до цього важливого суспільного інституту. Умовно, з усього різноманіття релігійних відносин виділимо парадигму – *закон і віра*. Раціональне та ірраціональне начала в релігії принципово протиставляються. Закон (раціональне начало) встановлюється сукупністю правил (заповідей), які дав людям Бог і які допомагають нам взаємодіяти між собою і виживати у складному світі. Віра (ірраціональне начало) встановлює наші прямі стосунки з Богом (благодать). Відповідно до цієї інтерпретації ми бачимо, що в Західній Європі та США в усередненому ставленні народу до релігії здавна домінувало раціональне начало (закон), «правила співжиття» завжди були більш значущі, ніж ірраціональна віра. На Сході, і тому є чимало прикладів у євразійському просторі, значно істотнішим є ірраціональне начало, тобто віра, яка для євразійського простору, точніше для народів, які його заселяли, домінувала над законом, над правилами, які Бог запропонував людям задля їхнього ж блага. У «Братах Карамазових» Ф. Достоєвського добре проілюстровано, що означає євразійське ставлення людини й народу до релігії. Насамперед воно полягає у формулі: «Якщо Бога немає, то все дозволено». Але, виявляється, що все дозволено не лише, коли Бога немає. Інша інтерпретація євразійського ставлення до релігії

проілюстрована в історії про трагедію на заїжджому дворі, коли один мужик захотів відібрати годинника в іншого. Він помолився, заніс сокиру над сплячою людиною і зі словами «Господи, допоможи» зарубав та пограбував того мужика. Ось які можливі наслідки домінування Віри над Законом.

Останні 200 років у світовій спільноті відбуваються активні процеси секуляризації релігії, вона перестає бути єдиним або головним, значущим, механізмом соціального життя суспільства, родини і конкретної людини, при цьому зберігаючи свою певну роль в інших відносинах. На Заході унаслідок секуляризації (дистанціювання людини від Бога, тобто зменшення питомої ваги фактора Віри в житті людини та суспільства) залишається Закон, як колишній основний зміст відносин цього суспільства до релігії. Таким чином, у просторі, де з трансформації релігійної свідомості виділяється і зберігається закон, виникає правове суспільство. В Євразії, коли «немає Бога» і стає «все дозволено», закону не залишається. І ми залишаємося «сам на сам» з неправовим суспільством. З тим суспільством, в якому ми живемо, і навіть не прагнемо замислитися, а чому, власне, ми живемо саме в такому суспільстві, можливо, це детерміновано історично, і що, власне, треба робити для зміни ситуації?

Таким чином, планування нашого майбутнього залежить, як вже зазначалось на початку, від розуміння нашої ідентичності. З-поміж інших ідентифікаційних характеристик варто зазначити, наприклад, *«ставлення до праці»*. Хто був на Заході, знає, наскільки, в нашому розумінні, «нудне і монотонне» там життя, але водночас ставлення до праці, навіть до найпростішої та наймонотоннішої, вельми шанобливе та уважне. Будь-яка робота важлива, західна людина її цінує і нею дорожить. Чому ж на євразійському просторі, цінується передусім творча праця, епохальна: поворот річок, знесення гір, зміна клімату, підкорення простору, а монотонна, повсякденна праця, якою живуть мільйони людей, не є такою важливою. І це різне ставлення до праці дає нам другу ознаку, за якою розрізняються дві цивілізаційні ідентичності. *«Ставлення до держави та влади»* – третя ідентифікувальна ознака. Обоження держави та влади на євразійському просторі, як певна ремінісценція азіатського ставлення до влади, і скептичне ставлення до держави і влади на Заході, де є чітка межа: тут держава, а тут – приватне життя, моя родина, мій будинок, мої друзі, держава туди – «ні ногою». У євразійському просторі існує стійка традиція дозволеності втручання держави в усі сфери життєдіяльності людини, аж до особистого й сімейного життя. *«Ставлення до родини»* та інших важливих загальнолюдських цінностей, які перебувають в основі нашого існування, – воно також відмінне й очевидно, що ми справді маємо справу з двома різними ідентичностями, кожна з яких консолідує мільйони людей, і енергетика, яка об'єднує цих людей, слугує для захисту цього типу ідентичності від зазіхань на нього ззовні. Ця енергетика породжує різні форми опору, аж до збройного. Розгляньмо ще один фактор: ставлення

до навколишнього середовища, до природи – «Екологічний фактор». Порівняйте, як в Європі живуть люди, і як вони живуть на Сході. Чи є це похідною від кочового або осілого способів життя тисячолітньої давності народів, які населяли цю територію? Ці ідентичності цивілізаційного характеру не цілком усвідомлюються, але всмоктуються нами з молоком матері, визначаючи наш спосіб життя, наші реакції. І не лише індивідуальні, а й колективні реакції, передусім – на спроби змінити їх ззовні. Такий підхід розрізняє згадані цивілізаційні ідентичності залежно від осілого або переважно кочового способу життя упродовж попередніх століть. Це особливо важливо при визначенні ставлення соціуму до екології, збереження оточуючої нас природи [3].

Українська ідентичність. Структура української етно-релігійної ідентичності: «цеглини» та «архітектурні форми»: 1) «цеглини»: православ'я, історія, географія, мова, фольклор, адаптаційний потенціал, поміркованість, неагресивність, «моле-кулярна» роздрібненість, тотальна недовіра, віктимність (Голодомор), постколоніальний синдром, козацтво, як виключення з правил; 2) «архітектурні форми»: три типи ідентичності сучасних українців в залежності від ідентичності оточуючого соціуму: а) Західна Європа, США, Канада, Австралія, б) Центр та Захід України, в) Схід України – Росія – СНД.

Майдан та ідентичність. Конфлікт «Майдану з Антимайданом» має різні проєкції: 1) етнічну; 2) конфесійну; 3) мовну; 4) територіальну; 5) історичну; 6) геополітичну; 7) ціннісну; але не ви-черпується жодною з них, це означає, що даний конфлікт – цивілізаційний, між європейською та євразійською цивілізаціями. Що, власне, сталося, на наш погляд, у 2004 році? Як ми вже говорили, Україна упродовж століть перебувала під впливом двох потужних центрів ідентичності: євразійського і європейського. Тому в країні виникла суперпозиція двох типів ідентичності: в західноукраїнській ідентичності домінує європейська, але це не означає, що там немає євразійської; на Сході України домінує, звичайно, євразійська. Ми розуміємо Майдан, як реакцію, як протест проєвропейськи налаштованої частини народу України на намагання режиму В. Януковича повернути ідентичність українців в євразійську цивілізацію, у квазісовєтське минуле. Ми всі були свідками прояву величезної енергетики (пасіонарності) цього протесту, енергетики нової європейської ідентичності. Майдан – це прообраз майбутньої європейської України. Які ж чинники формували ці найпотужніші масиви ідентичності? Насамперед, звичайно, це кліматичні особливості, особливості рельєфу. Живе народ біля моря або в горах, у лісах або в степах, кочує він у пошуку нових пасовищ або намагається влаштуватися тут, тому що інші народи не пускають його на свою територію. Розмірковуючи про це, автор не дає оцінок – що добре і що погано, а говорить лише про те, що ця різниця має бути осмислена. І

планувати наше майбутнє ми повинні, виходячи з розуміння того, що ми являємо собою сьогодні.

Інші аспекти цивілізаційної ідентичності. З огляду на це, абсолютно не випадковим видається вибір Київською Руссю релігії тисячоліття тому, коли католицизм намагався поширитися на Схід, а візантійство брало інший релігійний формат. Князю Володимирі не просто щось сподобалося в зовнішніх чинниках, але мудрий правитель обрав те, що було більш адекватним для цього суспільства, його ідентичності. Зрозуміло, що ці форми ідентичності не є сталими у просторі та часі, я це продемонстрував на прикладі єврейської ідентичності. До того ж ми бачимо, що в Україні межа між Заходом і Сходом з часом також зміщується. Що більше молодих людей, які орієнтуються на певні західні цінності, то далі ця межа відсувається від західного кордону до східного. Не так стрімко, як хотілось би, але цей процес відбувається. Можна спробувати спростувати це моделювання темпоральним характером змін, що відбуваються. Між мною і Оксаною Забужко була із цього приводу суперечка, коли мій виклад зазначеної ідентифікаційної моделі, вона резюмувала: «Це все темпоральні явища». Але на запитання: «Так що, Україна стане Польщею через 30 років?», замислившись, вона відповіла: «Ні, не стане». І дуже важливо розуміти, що ні через 30, ні через 50, ні через 100 років ми не станемо і не повинні стати Польщею, а маємо залишатися Україною, розуміючи, що ми собою являємо і як можемо розвиватися.

Геополітичний аспект конфлікту цивілізацій. За останні 100 років ціла низка народів і країн зазнала аналогічних проблем, пов'язаних із процесами переходу від євразійської, авторитарної цивілізації до європейської – демократичної: 1) інформаційно-пропагандистські; 2) економічні; 3) міжнародно-політичні; 4) воєнні. Перехідні процеси народів від однієї цивілізації до іншої – є наслідком трансформації цивілізаційної ідентичності та поступовим переходом від однієї системи цінностей до іншої, притаманної іншій цивілізації. Цей перехід називається модернізацією.

Україна в контексті модернізації світу. Україна переживає процес модернізації на перетині ідентичностей. Модернізація полягає в тому, що Україна відколюється від східної імперської системи, як брила льоду від айсберга, і починає самостійне існування. За останні сто років цей процес пройшли кільканадцять країн – від Фінляндії на півночі до Ізраїлю на півдні, котрі відкололися від східного авторитарного світу. Іноді цей процес супроводжується тимчасовою реставрацією імперій. Росія сьогодні діє під впливом свого імперського інстинкту. Вона має фантомні болі і хоче повернути собі те, що вважає втраченим, бо це, на її думку, є рецептом від болю. Ні. Це історія, і модернізація бере своє. Імперії мають високий відцентровий потенціал, тому їм доводиться витратити багато сил на само-збереження, і вони з часом виснажуються. Модернізація – це природний процес, а створення імперій –

штучний. Жоден штучний процес не може конкурувати із природним.

Порівняння двох моделей цивілізаційної ідентичності (двох систем цінностей). Структура європейської системи цінностей (ідентичності) відома з Лісабонської угоди (2009 р.), яку підписали країни

Європейського союзу. Євразійської системи цінностей формально не існує, але її елементи можна знайти у художній літературі.

Таблиця 3

Європейські та Євразійські цінності

Європейські цінності	Євразійські цінності
Простір свободи без внутрішніх кордонів.	Євразійська держава максимально жорстко централізована та ізольована від сусідів.
Безпека без внутрішніх кордонів.	Пошук внутрішніх та зовнішніх ворогів є безумовним атрибутом держави.
Правосуддя без внутрішніх кордонів.	Воля правителя вище будь яких законів.
Верховенство права, правовий простір.	Корумпованість та залежність суду від верховної влади.
Захист прав людини, зокрема прав дитини.	Замість системи особистих прав існує ієрархія особистих привілеїв.
Найвищою цінністю європейської держави є людина та її права.	Найвищою цінністю євразійської держави є сама держава.
Мир, безпека, сталий розвиток Землі.	Євразійська держава завжди суттєво воєнізована.
Суворе дотримання та розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів Хартії ООН.	Євразійська держава немислима без відчуття якоїсь вищої мети.
Всі силові структури знаходяться під жорстким контролем демократичного парламенту.	Гіпертрофовану важливість має таємна поліція, яка знаходиться під повним контролем авторитарної влади.
Високо конкурентоспроможна соціальна ринкова економіка.	Централізована олігархічна економіка.
Соціальна справедливість та соціальний захист, подолання бідності. Повна зайнятість та соціальний прогрес.	Величезний розрив між бідними та багатими.
Діяльність носіїв верховної влади обмежена законом.	Постать носія верховної влади сакральна. Перевибори майже неможливі.
Створення оптимальних умов для максимальної самореалізації будь-якої людини, починаючи з дитинства.	Державний розвиток здібностей тільки тих дітей та людей, здібності яких корисні для підсилення авторитарної держави.

Причини цивілізаційного конфлікту. Основною причиною сучасного цивілізаційного конфлікту є намагання імперії силовим шляхом вплинути на цивілізаційну ідентичність країни – колишньої колонії, народ якої еволюційним чином змінив та продовжує змінювати свою ідентичність. Намагання колишньої колонії рухатись своїм незалежним шляхом викликає агресію з боку імперії. Намагання змінити силою цивілізаційну ідентичність народу викликає в ньому накопичення, концентрацію та вибух величезної енергії, що часто приводить до пасіонарних вибухів, до революцій, до остаточного розриву з імперією. Глобалізація сприймається неререформованою, консервативною частиною людства як загроза існуванню та збереженню власної цивілізаційної ідентичності. Ця загроза викликає потужний спротив, тобто агресивну енергію, яка спрямовується проти глобалізації та її носіїв. Конфлікт переноситься на територію цивілізованого світу, як превентивний засіб цивілізаційного опору [3].

Висновки і пропозиції. Необхідно зауважити, що сьогодні часто говорять про зіткнення цивілізацій, західні лідери висловлюються про крах моделі мультикультуралізму. Все це, нашаровуючись на наше розуміння ідентичності, звучить дещо в інший спосіб. Чи можуть мирно співіснувати дві різні ідентичності? Ось у чому питання. Адже ми знаємо, що мільйон українців живе в західному світі – в США і Канаді, і вони зі своєю ідентичністю непогано

вписалися в навколишнє суспільство, можливо, змінилися самі та якимось чином вплинули й на середовище. Але індивідуальна доля відрізняється від долі народу. Змінити ідентичність однієї людини, помістивши її в інше середовище, певною мірою можна; змінити ж ідентичність народу не так просто, він чинить опір значно потужніше, ніж індивідуум. Родина, яка переїздить із бідного району в багатий, намагається наслідувати нових сусідів – і цей здоровий конформізм через одне-два покоління перетворює стару ідентичність на ідентичність нового оточення. Нічого детермінованого в цьому немає, а є гнучка, достатньо мінлива в часі форма ідентичності, яку не можна не враховувати. Отже, умовами мирного співіснування різних ідентичностей (в нашому разі – європейської та євразійської) є невторчання у внутрішні механізми одне одного. Необхідно просто не посягати на індивідуальність носія певної ідентичності, на її особливості, а намагатися зрозуміти, прийняти та виховувати в собі толерантне ставлення до інших.

1. Гительман Ц., Червяков В., Шапиро В. Национальное самосознание российских евреев. Материалы социологического исследования 1997 – 1998 гг. *Диаспоры / Diasporas*. Москва. 2000. № 3. 52–86.

2. Зисельс Й. Парадоксы и проблемы еврейской идентичности. URL:

<http://www.vaadua.org/news/iosifzises-paradoksy-i-problemy-evreyskoy-identichnosti-lekciya> (дата звернення: 05.09.2019).

3. Зісельс Йосиф. Цивілізаційна ідентичність та системи цінностей. URL: <http://vaadua.org/news/yosifzises-civilizaciyna-identichnist-ta-sistemi-cinnostey-lekciya-video> 14 квітня 2016 р. (дата звернення: 10.11.2019).

4. Носенко-Штейн Е. В поисках самости: Изучение еврейской идентичности. «НЛО». 2014. №3 (127).

5. Писаревская Д. Еврейские ценности и самоидентификация у еврейской молодежи в Москве. *Материалы XIX Международной ежегодной научной конференции по иудаике*. Москва. 2014. Т. 2. 453–468.

6. Ханин В., Писаревская Д., Эпштейн А. *Еврейская молодежь в постсоветских странах*. М.: Институт востоковедения РАН. 2013. 196 с.

7. Членов М.А. Еврейство в системе цивилизаций (постановка вопроса). *Диаспоры*. 1999. М. 1999. №1. 34–56.

8. Членов М.А. К вопросу о социолінгвістической характеристике еврейской диаспоры. *Диаспоры / Diasporas*. М. 2002. №3. 166–184.

9. Членов М. Особенности еврейской самоидентификации. *Индекс*. Ноябрь 2000. URL: <http://index.org.ru/journal/11/chlenov.html> (дата звернення: 10.11.2019).

10. Членов М. Соотношение конфессиональной и этнической идентификации в еврейском самосознании. *Проблемы существования в диаспоре* / Под ред. В.В. Мочаловой и Ф.А. Дектора. Минск: «Мет». 2001. 53–57.

11. Членов Михаил. Типы еврейской идентичности в современном мире. *Зимняя школа Центра «Сэфер» в Москве «Феномен советского еврейства: от этничности к идентичности»* (29 января – 3 февраля 2018). URL: https://www.youtube.com/watch?v=v_ExVh4B1wA (дата звернення: 15.11.2019).

12. Arnow D. Toward a psychology of Jewish Identity. A Multidimensional Approach. *Journal of Communal Service*. Vol. 71. 1. N.J. 1994. 29–36.

13. Chlenov M. Maafyanei zehuyothem haetnit vehadatit hayehudim harusim. Dymersky-Tzigelman L. (ed.) *Yehudei brit hamoetsot lesheavar baisrael u-batfitsot*. 2002. Nos 20-21 Jerusalem. 254–273. (Hebrew).

14. Khanin V. Z. *Joining the Jewish Collective: Determination of the Jewish Lineage Status of Immigrants to Israel from the FSU, of Gentile and Mixed Origin in Israel*. Jerusalem: Morasha Institute. 2014.

15. Shain M., Fishman S., Wright G., Hecht Sh., Saxe L. DIY Judaism: How Contemporary Jewish Young Adults Express Their Jewish Identity. *The Jewish Journal of Sociology*. 2013. Vol. 55 (1). 2–25.

References:

1. Gitel'man T.S., Chervyakov V., Shapiro V. (2000). *Natsional'noye samosoznaniye rossiyskikh yevreyev. Materialy sotsiologicheskogo issledovaniya 1997 – 1998 gg.* [National identity of Russian Jews. Materials of a sociological study 1997 - 1998]. *Diaspora / Diasporas*. Moscow. No 3. 52–86. (in Russian).

2. Zisel's Y. (2016). *Paradoksy i problemy yevreyskoy identichnosti* [Paradoxes and problems of Jewish identity]. URL:

<http://www.vaadua.org/news/iosifzises-paradoksy-i-problemy-evreyskoy-identichnosti-lekciya> (Last accessed: 05.09.2019). (in Russian).

3. Zisel's Yosyf. (2019). *Tsyvilizatsiyna identychnist' ta systemy tsinnostey* [Civilizational identity and value systems]. URL: <http://vaadua.org/news/yosifzises-civilizaciyna-identichnist-ta-sistemi-cinnostey-lekciya-video> 14 квітня 2016 р. (Last accessed: 10.11.2019). (in Ukrainian).

4. Nosenko-Shteyn Ye. (2014). *V poiskakh samosti: Izucheniye yevreyskoy identichnosti* [In Search of the Self: A Study of Jewish Identity]. «NLO». No 3 (127). (in Russian).

5. Pisarevskaya D. (2014). *Yevreyskiye tsennosti i samoidentifikatsiya u yevreyskoy molodezhi v Moskve* [Jewish values and self-identification among Jewish youth in Moscow]. *Materialy XIX Mezhdunarodnoy yezhegodnoy nauchnoy konferentsii po iudaike* [Materials of the XIX International annual scientific conference on Jewish studies]. Moscow. Vol. 2. 453–468. (in Russian).

6. Khanin V., Pisarevskaya D., Epshteyn A. (2013). *Yevreyskaya molodezh' v postsovetskikh stranakh* [Jewish youth in post-Soviet countries]. Moscow: Institut vostokovedeniya RAN. 196 p. (in Russian).

7. Chlenov M.A. (1999). *Yevreystvo v sisteme tsivilizatsiy (postanovka voprosa)* [Jewishness in the system of civilizations (posing a question)]. *Diaspory*. Moscow. No 1. 34–56. (in Russian).

8. Chlenov M.A. (2002). *K voprosu o sotsiolingvisticheskoy kharakteristike yevreyskoy diaspory* [To the question of the sociolinguistic characteristics of the Jewish diaspora]. *Diaspory / Diasporas*. Moscow. No 3. 166–184. (in Russian).

9. Chlenov M. (2000). *Osobennosti yevreyskoy samoidentifikatsii* [Features of Jewish self-identification]. *Indeks*. November. URL: <http://index.org.ru/journal/11/chlenov.html> (Last accessed: 12.11.2019). (in Russian).

10. Chlenov M. (2001). *Sootnosheniye konfessional'noy i etnicheskoy identifikatsii v yevreyskom samosoznanii* [Relation of confessional and ethnic identification in Jewish identity]. *Problemy sushchestvovaniya v diaspore* [Problems of Existence in the Diaspora]. Ed. V.V. Mochalova and F.A. Dektor. Minsk: «Met». 53–57. (in Russian).

11. Chlenov Mikhail. (2018). *Tipy yevreyskoy identichnosti v sovremennom mire* [Types of Jewish identity in the modern world]. *Zimnyaya shkola Tsentra «Sefer» v Moskve «Fenomen sovetskogo yevreystva: ot etnichnosti k identichnosti»* (29 yanvarya – 3 fevralya 2018) [Sefer Center winter school in Moscow “The phenomenon of Soviet Jewry: from ethnicity to identity” (January 29 – February 3, 2018)]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=v_ExVh4B1wA (Last accessed: 15.11.2019). (in Russian).

12. Arnow D. (1994). Toward a psychology of Jewish Identity. A Multidimensional Approach. *Journal of Communal Service*. Vol. 71. 1. N.J. 29–36. (in English).

13. Chlenov M. (2002). *Maafyanei zehuyothem haetnit vehadatit hayehudim harusim* [Ethnic and Religious Identities' Characteristics of Russian Jews]. Dymersky-Tzigelman L. (ed.) *Yehudei brit hamoetsot lesheavar baisrael u-batfitsot* [Jews of the Former Soviet Union in Israel and the Diaspora]. Nos 20-21 Jerusalem. 254-273. (in Hebrew).

14. Khanin V. Z. (2014). *Joining the Jewish Collective: Determination of the Jewish Lineage Status of Immigrants to Israel from the FSU, of Gentile and Mixed Origin in Israel*. Jerusalem: Morasha Institute. (in English).

Jewish Young Adults Express Their Jewish Identity. *The Jewish Journal of Sociology*. Vol. 55 (1). 2–25. (in English).

15. Shain M., Fishman S., Wright G., Hecht S., Saxe L. (2013). *DIY Judaism: How Contemporary*

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.12>

УДК 94(477): 271.2-726.2 "17"

Світлана Кагамлик

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Центру українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410

Email: kagam@i.ua

DIVIDE ET IMPERA. РОСІЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ ЯК КОНФЛІКТИЗАЦІЙНИЙ ЧИННИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я В РЕТРОСПЕКТИВІ ТА СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Анотація. Актуальність статті обумовлена ситуацією російської військової та інформаційної агресії проти України та активним насадженням в інформаційному просторі агресивної концепції «Русского мира». Метою статті є дослідити причини та сутності конфліктизаційних процесів в українському православ'ї, зокрема, визначити роль у них російського централізму в ретроспективі та в сучасних реаліях.

Визначено, що причини конфліктів в середовищі українського православ'я значною мірою пов'язані із актом церковного підпорядкування української православної церкви Московському патріархату в 1686 р. Одним із негативних наслідків цього акту стали відцентрові тенденції, які суттєво послабили юрисдикцію Київської митрополії. Вагомим чинником посилення конфліктності в українському суспільстві була діяльність імперської влади, спрямована як на послаблення позицій всередині Православної Церкви, так і на конфронтацію між світською та церковною елітами. Щоб послабити протистояння українських церковних зверхників імперському централізму російський уряд цілеспрямовано вдавався до розпалювання ворожнечі між світською і церковною елітами. До таких заходів вдавалася імператриця Анна Іоанівна, яка наказала тогочасному правителю Малоросії князю Олексію Шаховському таємно схилити козацьку старшину виступити проти надання Церкві земельних володінь. Аналогічно чинила й імператриця Катерина II, свідомо налаштовуючи правителя Малоросії графа Петра Рум'янцева на ескалацію конфліктів у середовищі української шляхти і духовенства згідно з принципом «*divide et impera*» (поділяй і владарюй).

Сучасна російська інформаційна агресія застосовує різні форми зомбування українського суспільства, однією з яких став проєкт «русского мира». Ваговою формою подолання впливу російського неоімперського чинника на українське суспільство і сучасних конфліктних процесів у середовищі українського православ'я є розбудова Православної Церкви України, яка постала як результат вікових прагнень українського суспільства до церковної єдності. Важливі заходи з метою зміцнення церковної єдності намітив Архієрейський собор ПЦУ, який відбувся 14 грудня 2019 р.

Ключові слова: Православна Церква, російський централізм, українське православ'я, конфліктизаційний чинник, Російська імперія.

Svitlana Kahamlyk,

Ph.D. in History, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DIVIDE ET IMPERA. RUSSIAN CENTRALISM AS A CONFLICTING FACTOR FOR UKRAINIAN ORTHODOXY IN RETROSPECTION AND IN CONTEMPORARY REALITIES

Abstract. The topicality of the article is motivated by the present situation of Ukraine under conditions of Russian military and information aggression and of the active spread in the information space of the aggressive concept of the "Russian world". The purpose of the article is to investigate the causes and essence of conflict